

Astrologie gelegitimeerd?

-- T. van den Berg --

Inleiding

Het verhaal van de wijzen en 'De ster van Bethlehem' heeft velen gefascineerd. Maar het riep ook allerlei vragen op als: ging het om een natuurlijke of een bovennatuurlijke ster, gaat het om waar gebeurde feiten of had Mattheüs er enkel een theologische bedoeling mee?¹ Uitgaande van de historiciteit van Mattheüs 2 zijn er nog andere vragen te stellen bij het verhaal.

Het eerste dat namelijk opvalt is, dat Mattheüs de komst van de wijzen gewoon aanvaardt.² Hij doet er niet negatief over, maar waardeert en accepteert kennelijk de huldeblijk van oosterse astrologen. Hij plaatst hen in positief licht, niet als tovenaars, waarzeggers, horoscooptrekkers of charlatans. Het tweede is, dat de interpretatie van de wijzen van de ster correct bleek te zijn. De geboorte van Christus was dus blijkbaar uit de loop van sterren en planeten af te leiden. Deze twee gegevens roepen de volgende vragen op:

- Impliceert een en ander, dat de loop van hemellichamen sinds de schepping zó ingesteld was, dat de bedoelde verschijnselen zich uitgerekend met de geboorte van Christus voordeden?
- Wordt astrologie en horoscopie nu gelegitimeerd? Zijn in de sterren boodschappen af te lezen?
- Wat zegt het, dat juist oosterse astrologen geleid worden naar Jezus om Hem eer te bewijzen?
- Waarom gebruikte God de sterrenwereld om astrologen bij Jezus te brengen?

De Bijbel over astrologie

Genesis 1:14-18 verhaalt de schepping van zon, maan en sterren. In vers 14 staat: 'laten zij zijn tot tekenen...'. Betekent dit, zoals wel is beweerd, dat sterren een betekenis kunnen hebben, een boodschap kunnen bevatten? Zeker niet. Deze passage betreft namelijk ook de zon en de maan en heeft te maken met o.a. de jaargetijden, feesten, oriëntatie en navigatie.

De Bijbel bevat geen enkele aanwijzing, dat de sterrenwereld een weerspiegeling zou zijn van gebeurtenissen op aarde. In tegendeel, in Deuteronomium 4:19 bijvoorbeeld staat: 'Wees ervoor op uw hoede dat u uw ogen niet opslaat naar de hemel, en de zon, de maan en de sterren ziet, heel het leger aan de hemel, en u laat verleiden om u voor hen neer te buigen en hen te dienen. De HEERE, uw God, heeft hen aan al de volken onder de hele hemel toebedeeld.' En Jeremia 10:2,3 luidt: 'Zo zegt de HEERE: U mag u de weg van de heidenvolken niet aanleren, en u niet ontstellen door de tekenen aan de hemel, omdat de heidenvolken zich daardoor ontstellen. Want de gebruiken van die volken zijn onzinnig'. Dat is niet voor tweeërlei uitleg vatbaar.

De Heere bespot de nutteloosheid van deze dingen ook, zoals in Jesaja 47:13: 'Laten zij toch opstaan die de hemel waarnemen, die naar de sterren kijken, die bij nieuwe maan voorspellingen doen; laten zij u verlossen van de dingen die over u zullen komen!' De Septuagint vertaalt het Hebreeuwse 'naar de sterren kijken' in het Grieks met *astrologoi tou ouranou*.

¹ Van hen die Mattheüs 2:1-12 niet als historisch beschouwen noem ik Aaron Adair in *The Star of Bethlehem: A Skeptical View*, Onus Books, Fareham, UK, 2013 en R.E. Brown in *The Birth of the Messiah. A Commentary on the infancy narratives in Matthew and Luke*, London, 1977. Maar er zijn er veel meer.

² Tim Hegedus in *The Magi and the Star in the Gospel of Matthew and Early Christian Tradition*, Laval théologique et philosophique, vol 59, nr. 1, 2003, p. 82 'The portrayal of the Magi in Matt 2.1-12 is remarkably positive; there is no hint of explicit or implicit criticism of them in this pericope'.

Toch heeft Israël zich schuldig gemaakt aan deze zonden en sterren(beelden) in navolging van de heidense volken om hen heen als afgoden gediend. In Amos 5:26 bijvoorbeeld lezen we: 'U hebt Sikkut, uw koning, rondgedragen, en Kewan (Saturnus, TvdB), uw beelden, de sterren, uw goden, die u voor uzelf hebt gemaakt!'

Het gaat hier niet om het geven van namen aan planeten, sterren of groepen sterren (sterrenbeelden). We komen dat in de Bijbel ook tegen, zoals Grote Beer, Orion, Saturnus en het Zevengesternte of Plejaden (Job 9:9; Amos 5:8,26). Ook onderzoek van het heelal (astronomie) is legitiem. Maar het zich laten leiden door vermeende boodschappen vanuit hemelverschijnselen waarbij het leven uiteindelijk bepaald wordt door het lot in plaats van door de voorzienigheid van God is afgoderij.³ Dat betreft niet alleen het dienen en aanbidden van zon, maan, sterren en sterrenbeelden, maar ook toverij (magie), waarzeggerij en horoscopie, dus voorspellingen betreffende het persoonlijk leven, die toen ook voorkwamen. Ook zij werden vaak magiërs genoemd.

De magiërs als in Mattheüs 2 hielden zich met deze laatste dingen waarschijnlijk niet bezig. Zij vereerden en dienden wel hun goden, maar in het bijzonder hielden zij zich bezig met wat wij astronomie noemen, met wiskunde en geschiedenis. Het waren de wetenschappers van toen. Vooral trachtten zij uit de stand en de loop van onder andere sterren, planeten, zon en maan boodschappen en waarschuwingen van hun goden af te lezen, als aanwijzingen voor belangrijke gebeurtenissen, al of niet met een politieke betekenis voor henzelf of de wereld om hen heen. Het is duidelijk dat God ook deze astrologie verbiedt. Maar hoe moeten we dan tegen Mattheüs 2 aankijken? Wordt het hier geaccepteerd, gehonoreerd en gelegitimeerd? Hoe heeft de kerk hierop in de loop van de eeuwen geantwoord?

Antwoorden door de tijd heen

In de tijd van het NT en vlak daarna, in de Oude Kerk, gebruikte men het verhaal van de wijzen als propaganda tegen de astrologie. Ignatius van Antiochië (± 40-115 n.Chr) meende, dat de verschijning van ster van de geboren Koning het moment was waarop Deze triomfeerde over de machten in het rijk van sterren en planeten.⁴ Vanwege de verhalen over Simon de tovenaars en Elymas de tovenaars (in Handelingen 13:8 'magos' genoemd) stond men daar sceptisch tegenover. Zij kenden ook Handelingen 19:19 'die toverkunsten uitgeoefend hadden, brachten hun boeken bijeen en verbrandden die'.

Niet alleen Ignatius, maar ook de kerkvader Chrysostomus (349-407) duidde het verhaal als de overwinning van Christus op de astrologie. Die had de mensheid bevrijd van het noodlot en van de demonische machten die de mensheid in slavernij hielden. Hij meende dat de ster niet bij de andere sterren mocht worden ingedeeld en dat God de wijzen een 'grote en ongewone ster toonde, zodat zij door haar grootheid en de schoonheid van haar verschijning, en de wijze waarop zij zich voortbeweegt, verbaasd zouden staan' (*Homilia* 6.3). Volgens hem was het geen echte ster, maar 'een onzichtbare kracht die zijn verschijning veranderde'.

In de Vroege Kerk brachten anderen de astrologische motieven in overeenstemming met de Bijbel door te wijzen op de profetie van Bileam, dat een ster zou opgaan in Jakob (Numeri 24:7). Origenes (± 185-253) ziet de wijzen als erfgenamen van de traditie van Bileam. In

³ Calvijn schrijft dat de wereld niet door de sterren maar door Gods Vaderlijke voorzienigheid wordt geleid, zie traktaat *Advertissement contre l'astrologie, qu'on appelle judiciaire, et autres curiositez qui regnent aujourdhuy au monde* (1549). Calvijn noemt overigens alles astrologie, ook als het om astronomie gaat.

⁴ Jakob van Bruggen, *Matteüs*, Kok Kampen, tweede druk, 1994, p. 48.

vroegechristelijke literatuur werd Bileam als astroloog gezien en zelfs wel vereenzelvigd met Zoroaster! Eusebius (± 269-339) en Ambrosius (339-397) legden eveneens een verband met Bileam. De wijzen zouden de profetie van Bileam gekend hebben en 'geloofden' dus. Zo ontwikkelde men een in hun ogen aanvaardbare visie op het verhaal van de wijzen en de ster. In de vierde eeuw werd voortgeborduurd op het idee van Chrysostomus over een 'ongewone ster' en zag men deze vooral als *nieuwe* ster. Gregorius van Nazianze (329-390) en zijn grote vriend Gregorius van Nyssa (335-394) schreven over de 'opkomst van een nieuwe ster' die door de wijzen werd verwacht. Ook Ambrosius (339-397) en Augustinus (354-430) meenden dit. Er 'verscheen een nieuwe ster, die haar dienst bewees als gids voor de wijzen die Christus zochten, toen zij voor hun aangezicht uitging (Augustinus, *Contra Faustum* 2,5). Weer later, vooral in de Middeleeuwen, werd de ster met de verschijning van een engel of engelen in verband gebracht. Dit laat ik verder rusten.

Uit al deze pogingen blijkt hoe er gezocht is naar een manier om met het verhaal van de wijzen om te gaan. In eerste instantie betekende de ster dus juist een overwinning op de astrologie. Vervolgens werd het een ongewone of nieuwe ster, die dus buiten de normale astronomie en astrologie omging. Anderen hielden de wijzen voor 'gelovigen' omdat zij de profetie van Bileam, hem door God ingegeven, aanvaardden. Dan is het uiteindelijk de openbaring van God die de wijzen naar Jeruzalem brengt.

Calvijn

Calvijn schrijft in zijn commentaar bij Mattheüs 2, dat God de wijzen naar Judea bracht en hen door de ster 'gelokt' heeft. In het eerder genoemde traktaat schrijft hij 'God heeft door een wonder een ster beschikt om de wijsgeren (...) te leiden en heeft haar de juiste koers voor hun reis gegeven, die niet past bij de universele beweging van de hemel...' en 'dit moet wel boven de natuur uitgaan'.

Dit antwoord is bepalend voor Calvijns vraag 'of de magiërs door hun kennis van de astrologie tot de conclusie gekomen waren dat deze ster de geboorte van Christus aanwees'. Hij zegt dan: 'want aangezien de astrologie ongetwijfeld beperkt is tot de grenzen van de natuur, zou haar leiding alleen de Wijzen niet naar Christus hebben kunnen leiden; zodat zij geholpen moeten zijn door een verborgen openbaring van de Geest. Ik ga niet zover te zeggen, dat zij geen enkele hulp aan de kunst ontleenden; maar ik beweer, dat dit geen praktisch voordeel zou zijn geweest, indien zij niet door een nieuwe en buitengewone openbaring waren geholpen'.

Ook Calvijn beschouwt de ster dus als bovennatuurlijk, maar is nuchter genoeg om ervan uit te gaan, dat de eigen astrologische interpretaties van de wijzen hen hielp om te bepalen dat er in Judea een Koning was geboren. Op deze wijze wil Calvijn uitsluiten, dat het alléén de astrologische inzichten van de wijzen was die hen bij Jezus bracht. Zo houdt hij de mogelijkheid open om wat wij verstaan onder astrologie af te wijzen en toch het verhaal van de ster en de wijzen te honoreren. Zo voorkomt hij te denken, dat astrologische inzichten an sich tot juiste conclusies zouden kunnen leiden.

Betekenis van de ster en de wijzen

Wat Calvijn bedoelt biedt een goed uitgangspunt om het verhaal van de ster en de wijzen positief te waarderen en tegelijkertijd toch astrologie te verwerpen. Het is daarvoor evenwel niet nodig om dit enkel te laten opkomen uit een bovennatuurlijke ster. Ook als we denken aan een gewone natuurlijke ster of planeet zijn er argumenten om tot Calvijns conclusie te komen. Onder het

menu 'Ster van Bethlehem' gaf ik op exegetische gronden de voorkeur aan een natuurlijke ster. Enkele gedachten hierbij.

* Het is volstrekt duidelijk, dat de wijzen onverrichterzake naar huis hadden moeten terugkeren als ze niet vanuit Gods Woord in Micha 5:1 naar Bethlehem waren gestuurd. In Zijn voorzienigheid gebruikt God Herodes, de overpriesters en de schriftgeleerden om hen verder de weg te wijzen. Daar was geen ster als gids op de weg naar Bethlehem voor nodig. De Bijbel moet open om Jezus te vinden!

Dat kan ook niet anders. Want als astrologie afgodische misleiding is, dan konden de wijzen alleen op de juiste plaats aankomen door een oorzaak die ze zelf niet in de hand hadden. De astrologie zelf schoot principieel tekort en bracht hen immers niet bij de geboren Koning. Ze werden niet gestijfd in hun astrologie en moesten hun wijsheid als tekortschietend relativëren.

* Dat wil niet zeggen, dat hun wijze van denken en interpreteren van hemellichamen daarin geen enkele rol gespeeld mocht hebben. Calvijn merkte al op, dat hun 'kunst' hun hielp. Maar het heeft God behaagd de dwaasheid van de redeneringen van deze 'onwetenden' bij uitzondering te gebruiken om de magiërs in Judea te krijgen.

* Dat brengt ons bij de vraag of de sterren vanaf de schepping zo ingesteld waren, dat zij daaruit op het juiste moment na zoveel eeuwen precies een geboren Koning in Judea konden aflezen? Is dat de betekenis van Psalm 148:6: 'Hij heeft ze vast doen staan, voor eeuwig en altijd, hun een orde gegeven, die geen van hen zal overtreden?' Die speculatie gaat waarschijnlijk te ver.

Eerder moet aan Gods voorzienigheid gedacht worden, die er toe geleid heeft dat zich bij magiërs een manier van interpretatie van hemellichamen heeft ontwikkeld, die in dit ene geval tot de genoemde conclusie leidde. Nog niet tot in Bethlehem, wel tot in Jeruzalem. Dat zij in Jeruzalem belandden is niet iets overbodigs, maar cruciaal. Als de ster in Mattheüs 2:9 echt een lichtje was dat de wijzen op de weg voorging, dan had dit hen net zo goed direct naar Bethlehem kunnen brengen, met voorbijgaan van Jeruzalem. Maar zo ging het niet. Het bezoek in Jeruzalem dient ertoe, dat zij bij het licht van Gods Woord te weten komen in Bethlehem te moeten zijn. Maar door hun bezoek aan Jeruzalem krijgen de overpriesters en schriftgeleerden toch ook het signaal, dat de beloofde Messias en Koning geboren is!

* Het is Gods voorzienigheid dat de interpretaties van de wijzen deze keer klopten. Of de profetie van Bileam of de invloed van Daniël mede een rol speelde blijft duister. Als dit de eerste en enige keer was dat hun visie juist bleek, is het des te beter te begrijpen waarom zij zich bij het zien van de ster boven Bethlehem verheugden 'met zeer grote blijdschap!' Mij is geen document bekend, waarin magiërs vermeldden, dat hun voorspellingen uitkwamen.

Als astrologie misleiding en inbeelding is, dan is dat ook geen wonder. In het OT lezen we keer op keer dat wijzen, die koningen bijeenroepen om een goddelijke boodschap te verklaren, met een mond vol tanden staan. In Daniël 4 blijken 'de magiërs, de bezweerders, de Chaldeeën en de toekomstvoorspellers' Nebukadnezars droom over een goddelijke boodschap niet te kunnen duiden. Geen wijze waarschuwde Faraó voor de hongersnood in Egypte in de tijd van Jozef. Het falen van wijzen komt ook uit in de profetie over Egypte in Jesaja 19:12: 'Waar zijn zij dan, uw wijzen? Laten zij u toch vertellen, als zij het al weten, wat de HEERE van de legermachten besloten heeft over Egypte?' Zo ook in Jesaja 47:9,12,13, de profetie van de ondergang van Babel, waarvan vers 12 luidt: 'Blijf maar bij uw bezweringen en uw vele toverijen, waarmee u zich vermoeid hebt vanaf uw jeugd. Misschien kunt u er baat bij hebben, misschien zult u zich sterk maken'. Vers 13 is al aangehaald; daarin bespot de profeet die sterrenkijkers (LXX: *astrologoi*).

* De magiërs in Mattheüs 2 waren geen tovenaars of waarzeggers, maar de wetenschappers van toen, die een hoge positie hadden als vertolkers van boodschappen van hun goden (astrologie). Zij genoten een hoog aanzien als geleerden, straalden waarheid en objectiviteit uit. 'Hun verhaal over een ster klinkt onpartijdig en echt' (J. van Bruggen). Toen zij met hun verhaal over een geboren Koning bij Herodes kwamen nam hij hen dan ook zeer serieus en informeerde zelfs nauwkeurig naar de datum waarop de ster verschenen was. Een en ander maakt de negatieve klank over de status van deze magiërs wat milder.

* God schakelde wel magiërs in, maar Hij liet hen op overtuigende wijze zien, dat Hij, de God van Israël, en niet een andere goddelijke macht Heere is over de cosmos, de sterrenwereld. Hij regeert ook de cosmos. Dat de ster hen leidde naar de kleine Koning in Judea vestigde meteen hun aandacht op die God van Israël. We weten niet wat Maria (of Jozef) hen nog verteld heeft over Jezus. Zullen zij gezegd hebben, dat Hij eeuwig Koning is, dat Hij de Zoon van God is en van betekenis is voor heel de wereld? In elk geval vielen de wijzen voor Jezus neer en aanbaden Hem. Dit laatste kan ook enkel betekenen: eerbetoon of hulde brengen. Calvijn zegt hierover in zijn traktaat wellicht terecht: 'De verering is meer een Perzisch gebruik, geen aanbidding'.

We lezen er makkelijk overheen, maar het moet voor de wijzen in dit verband uniek en verbluffend geweest zijn, dat die God van Israël hen 's nachts in een droom vermaande om langs een andere weg terug te keren. Voor hen moet dit indrukwekkend geweest zijn: een God die tot hen spreekt. Dit hadden ze nooit eerder meegemaakt! Het is voor hen een bevestiging, dat de God van Israël Heere is over de cosmos, dat Hij het is Die de sterrenwereld regeert en bepaalt dat de ster toen juist boven Bethlehem staat. Die God is het die aan de touwtjes trekt in de cosmos en niet hun de goden. God onttroont hiermee die machten van het noodlot.

* De vraag was: waarom komen nu uitgerekend astrologen om Jezus eer te bewijzen, terwijl God astrologie verboden had? We overwogen hiervoor al verschillende antwoorden. Maar er is meer, namelijk het contrast dat in Mattheüs 2 getekend wordt. De magiërs vertegenwoordigen de pseudo godsdienst, de afgodendienst waarvoor de naam Babel symbool staat. Het waren de machten van de duisternis en de landen in het oosten die Israël telkens bedreigden én verleidden tot afgoderij. Het waren de vijanden van Israël. Maar nu leidt God de exponenten van deze machten naar Jezus, naar Hem Die gekomen is om die machten te ontwapenen, te onderwerpen en erover te triomferen (Kol. 2:15). Zo buigen deze magiërs voor Jezus en komen om Hem te vereren. Zij zijn er het toonbeeld van dat het heil bestemd is voor allen die in de duisternis van het heidendom leven, ook voor dwaze wijzen. Calvijn noemt hen in zijn Commentaar op Mattheüs 2 dan ook 'eerstelingen uit de heidenen'. Jezus is ook gekomen voor zulke blinde heidenen en zoekt hen op. Zo werden zij door God naar Bethlehem gelokt en getrokken.

* Als laatste noem ik dat Mattheüs met het verhaal van de wijzen een groot contrast wordt getekend. Zij die de afgoden dienen komen om voor Jezus neer te knielen. En zij die in de ware en enige God geloven (de geestelijke leiders van de Joden) komen dat niet doen. Daarmee tekent zich meteen al iets af van de vijandschap en de verwerping van Christus door het volk en de Joodse leidlieden die zich later, tot op het kruis, zal manifesteren. Zo zet God Zijn eigen volk beschaamd, terwijl de volken in groten getale zullen toestromen. Totdat hun volheid is ingegaan en ook heel Israël zal zalig worden (Romeinen 11:12,25).